

Kotimaisten kielten tutkimuskeskus – taustaa ja vaiheita

Kotimaisten kielten tutkimuskeskus (Kotus) perustettiin vuonna 1976 yhdistämällä useita suomen ja sen sukukielten sekä ruotsin kielen alalla toimivia organisaatioita ja hankkeita. Perustamisvaiheen aikaisten hankkeiden ja toimintojen lisäksi sekä eräiden hankkeiden valmistuttua on 1990-luvulta lähtien käynnistetty uusia tutkimushankkeita ja lisätty ohjelmaan suomen, ruotsin ja saamen kielten lisäksi Suomen romanikieli ja suomalainen viittomakieli.

Taustaa

Suomen kielen ja sen sukukielten alalle oli 1900-luvun alkuvuosikymmenistä alkaen vuosikymmenten aikana syntynyt valtionapua nauttavia toimijoita, ja kävi ilmeiseksi, että niitä oli yhdistettävä. Useat komiteat pohtivat, mikä olisi yhdistettävien laitosten ja hankkeiden sopiva järjestysmuoto. Jo 1960-luvun alussa oli käyty vilkasta tiedepoliittista keskustelua ja valtiolta alkoi järjestellä tieteen rahoitusta ja organisaatiota. Vuosikymmenen lopulla oli päädytty pitämään parhaana vaihtoehtona valtion tutkimuslaitosta, johon kuuluisivat valtionavun piirissä olleet kansalliskielten – suomen ja ruotsin – sanakirja-, arkisto- ja kielenhuoltoyksiköt.

Yhdistettävistä organisaatioista suurin oli *Sanakirjasäätiö*, joka oli perustettu vuonna 1924 Kansankielen sanakirjan suurhanketta varten. Aikaisemmin sanakirjahanketta oli yritetty toteuttaa yksityisvaroin (Suomalaisen Kirjallisuuden Seura vuodesta 1896 lähtien ja Suomalainen sanakirjaosakeyhtiö vuodesta 1916). Hanke osoittautui laajuutensa vuoksi ylivoimaiseksi yksityisille, koska sanakirjan ainekset oli kerättävä kenttätyönä kirjaimellisesti kansan suusta.

Sanakirjasäätiö oli syntynyt valtiovallan aloitteesta, ja sen valtuuskunnassa oli aina opetusministeriön sekä yliopistojen ja alan tieteellisten seurojen edustajat. Valtiolta rahoitti Sanakirjasäätiön toimintaa raha-arpajaisten ja sittemmin veikkauksen

voittovaroista. Ne olivat opetusministeriön vuotuisia harkinnanvaraisia määrärahoja, jotka olivat vähitellen kiinnittyneet Sanakirjasäätiön ja vastaavien yksiköiden pitkäkestoisten hankkeiden tai pysyvän toiminnan rahoittamiseen.

Kotimaisten kielten tutkimuskeskusta perustettaessa Sanakirjasäätiöön kuului murre-sanakirjahankkeen lisäksi hallinnollisesti muitakin yksiköitä. Vanhimpia niistä oli vuonna 1930 etymologisen sanakirjan toimittamista varten perustettu *Tutkimuslaitos Suomen suku*. Niin ikään 1930 oli Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran yhteyteen perustettu *Karjalan kielen sanakirja* -hanke. Se siirrettiin vuonna 1942 Sanakirjasäätiöön, ja se alkoi saada Valtion humanistisen toimikunnan ja vuodesta 1955 opetusministeriön rahoitusta. Vuonna 1915 perustettu Tieteellisten seurain paikannimitoimikunta liitettiin Sanakirjasäätiön yhteyteen vuonna 1951. Tuolloin perustettiin paikannimijaosto, sittemmin nimistöjaos, jonka toimintaa jatkoi vuonna 1967 perustettu *Suomen nimiarkiston säätiö*. Vuonna 1956 Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran yhteyteen perustetun vanhan kirjakielen sanakirjahankkeesta oli syntynyt *vanhan kirjasuomen jaos*.

Sanakirjasäätiön lisäksi valtionavun piiriin kuului *Nykysuomen laitos*, joka oli vuodesta 1970 ollut Valtion humanistisen toimikunnan alaisuudessa. Laitos jatkoi vuonna 1945 perustetun Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kielitoimiston ja sen kielivaliokunnan sekä sittemmin (1949–) Suomen Akatemian kielitoimiston ja kielilautakunnan toimintaa.

Tulevan tutkimuskeskuksen yksiköistä kaksi toimi yliopistojen yhteydessä. *Suomen kielen nauhoitearkisto* oli perustettu vuonna 1959 Helsingin yliopiston suomen kielen laitoksen erityisyksiköksi, ja sen päätehtävänä oli suomen murteiden tallentaminen. Turun yliopiston yhteydessä toimi *Lauseopin arkisto*, joka oli alkuaan Suomen Akatemian ja vuodesta 1975 opetusministeriön rahoittama.

Ruotsin kielen alaan kuuluvia yksiköitä oli kolme. Svenska Litteratursällskapetin kanssa läheisessä yhteistyössä toimi *Folkmålskommissionen*, joka harjoitti Suomen ruotsalaismurteiden tutkimusta ja jonka kokoelmiin pohjautuvaa sanakirjaa oli vuodesta 1960 lähtien toimitettu valtionavun turvin. Ruotsinkielisen paikannimistön tallennuksesta huolehti Svenska Litteratursällskapetin *Folkkultursarkivetin paikannimijaosto*. Kolmas yksikkö oli Suomenruotsalaisten kansankäräjien *Svenska språkvårdsnämnden*.

Alalla toimi myös *Tekniikan sanastokeskus* (aloittanut toimintansa ry:nä 1974), joka siirtyi kielitoimiston yhteyteen 1976 ja sittemmin itsenäistyi 1991.

Edellä mainitut laitokset ja hankkeet koottiin yhteen, ja järjestelyjen tuloksena syntyi suoraan opetusministeriön alaisuuteen 1.3.1976 Kotimaisten kielten tutkimuskeskus. Valtiovalta otti vastuun kansallisen identiteetin kannalta tärkeistä tehtävistä. Näin niiden rahoitus tuli turvatuksi, vaikka se yhä edelleen tulee kahdesta lähteestä, verovaroista ja veikkausvoittovaroista.

Organisaatio ja sen muutokset

Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen toiminta organisoitiin 1976 toimistoihin, joita oli kuusi: *hallintotoimisto*, *kielitoimisto*, *nimitoimisto*, *ruotsin kielen toimisto*, *Tutkimusarkisto Suomen suku* sekä *tutkimus- ja suunnittelutoimisto*. Tällaisena jako säilyi pääosin parikymmentä vuotta, vaikka pieniä muutoksia tehtiinkin ja esimerkiksi Tutkimusarkisto Suomen suvusta tuli *sukukielten toimisto* ja tutkimus- ja suunnittelutoimisto jaettiin *murretoimistoksi* ja *kehittämisyksiköksi*.

Merkittävä organisaationmuutos tehtiin vuonna 1994, jolloin siirryttiin tulosjohtamiseen ja perustettiin tulosvastuulliset osastot: *kielenhuolto-osasto*, *ruotsin kielen osasto*, *sanakirjaosasto*, tutkimusosasto ja *yleinen osasto*. Osastojen esimiehet määrättiin kolmivuotiskausiksi kerrallaan, ja johtoryhmään tuli henkilöstön edustus. Yleinen osasto jaettiin 1997 *tietohuolto-osastoksi* ja *hallinto-osastoksi*. Vuoden 2007 alusta on aloittanut toimintansa *vähemmistökielten osasto*.

Tutkimuskeskusta perustettaessa lautakuntia oli kolme: *suomen*, *ruotsin* ja *saamen kielten lautakunnat*. Vuonna 1997 perustettiin lisäksi *romanikielen lautakunta* ja *viittomakielen lautakunta*. Vuonna 1989 Kotukseen siirrettiin *kääntäjien tutkintolautakunta*, joka vuoden 2008 alusta siirtyy Opetushallitukseen. Alusta lähtien toiminut *johtokunta* lakkautettiin vuonna 2003, ja *neuvottelukunta* aloitti toimintansa 2004. Samoihin aikoihin Kotus siirtyi uuteen palkkausjärjestelmään (2003).

Perustamisvaiheessa tutkimuskeskuksen toimialaan kuuluivat viralliset kielet *suomi* ja *ruotsi* sekä *suomen sukukielet*. Ensimmäinen saamen tutkijan toimi perustettiin 1981.

Vuonna 1988 aloitettiin *viittomakielen* tutkimus, ja 1995 käynnistettiin *romanikielen* tutkimus ja sanakirjatyö.

Uusia toimintoja ja hankkeita ja vanhojen hankkeiden edistämistä

Uusia toimintoja on käynnistetty palvelemaan sekä yhteiskunnan että tiedeyhteisön tarpeita. Vuonna 1980 aloitettiin *virakielen huolto*, ja perustettiin virat sekä suomen (1986) että ruotsin (1987) virakielen huoltoja ja tutkimusta varten. Vuonna 1997 perustettiin lisäksi *EU-kielenhuoltajan* virka. Uusina tutkimushankkeina on aloitettu puhutun ja kirjoitetun nykysuomen hankkeita, esimerkiksi *suomen murteiden seuruututkimus* (1989–), *tekstintutkimus* (1997–) ja *kaupunkinimistön tutkimus* (2000–). Yhteistyössä Helsingin yliopiston kanssa on laadittu *Iso suomen kielioppi* (2004) sekä Viron ja Venäjän kanssa *Itämerensuomalainen kielikartasto* (1. osa 2004). Vuonna 1997 perustettiin *tutkimusprofessori*; ensimmäisenä viisivuotiskautena sen ala oli suomen kielioppi, toisena nimistöntutkimus (Kotuksella ja Helsingin yliopistolla yhteinen nimistöntutkimuksen professori 2001–2006) ja vastikään alkaneena kolmantena alana on puhekielen tutkimus (puheentutkimuksen yksikkö perustettiin 1999).

Kotus liittyi Funet-tietoverkkopalveluun 1992, ja *tekstikorpusten* tekeminen alkoi 1800-luvun kirjasuomen aineistohankkeesta ja Vanhan kirjasuomen sanakirjan aineistotyöstä. Aineistohankkeina ovat valmistuneet *Suomen kielen tekstipankki* (1998; 180 miljoonaa sanaa) ja *Suomenruotsin tekstipankki* (34 miljoonaa sanaa), joka ovat käytettävissä CSC – Tieteellinen laskenta Oy:n Kielipankki-palvelussa. Vuonna 2006 avattiin Kotuksen www-sivuilla *aineistopalvelu* Kaino. Pitkäaikainen työ on Nauhoitearkiston aineiston *digitointi* (1999–). Nauhoitearkiston aineistoihin perustuvista julkaisuista mainittakoon 50-osainen sarja *Suomen kielen näytteitä* (1978–2000). Palvelua on parantanut myös *Suomalais-ugrilaisen seuran kirjaston* siirtäminen Kotukselle (1979). Kirjaston kokoelmia on tallennettu Helsingin yliopiston kirjastolaitoksen HELKA-tietokantaan vuodesta 1993 lähtien.

Kaikkia Kotuksen perustamisvaiheessa tekeillä olleita suuria sanakirjahankkeita on edistetty. Osa hankkeista on valmistunut, ja osan toimitustyö jatkuu edelleen. *Suomen murteiden sanakirjasta* (1985–) on tähän mennessä ilmestynyt 7 osaa, *Vanhan*

kirjasuomen sanakirjasta (1985–) 2 osaa ja Suomen ruotsalaismurteiden sanakirjasta *Ordbok över Finlands svenska folkmål* (1976–) 3 osaa. Nykykieltä kuvaavasta suomen yleiskielen sanakirjasta on ilmestynyt useita ajantasaisia versioita (mm. *Suomen kielen perussanakirja* 1990–1994, *Kielitoimiston sanakirja* 2006; sähköinen versio viimeksi 2004). Etymologisen *Suomen sanojen alkuperä* -sanakirjan (1992–2000) valmistuttua aloitettiin saamelaiskielten etymologiseen sanakirjaan tähtäävä *Saamelaiskielten sanojen alkuperä* -hanke (2001). Suomen sukukielten sanakirjoista ovat valmistuneet *Karjalan kielen sanakirja* (1968–2005) ja *Mordvan kielen sanakirja* (1990–1999); *Tšeremissin sanakirja* ja *Vogulin sanakirja* ovat valmistumassa. Kaksikielisiä sanakirjoja ovat *Suuri suomi–ruotsi-sanakirja* (1997; sähköinen versio 2005), *Suomi–romani-sanakirja* (2001) ja *Suomi–viro-suursanakirja* (2003; sähköinen versio 2006). Lisäksi ovat ilmestyneet *Suomalaisen viittomakielen perussanakirja* (1998; myös sähköinen versio) ja *Suomenruotsin viittomakielen sanakirja* (2002) sekä *Finlandssvensk ordbok* (2000).

Kielenhuollon tiedotuslehdet *Kielikello* (1968–) ja *Språkbruk* (1981–) ovat ilmestyneet säännöllisesti. Kotus julkaisi myös *Kieliposti*-lehteä (1987–1993), jonka jälkeen perustettiin Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran ja Suomen Kotiseutuliiton kanssa yhteisjulkaisu *Hiidenkivi* (1993–). Pitkäjänteisesti tietoa kielestä on tarjottu myös julkisten viestimien kautta, esimerkiksi Yleisradion *Kielikorva*-ohjelmassa on alusta lähtien (1980-luvun lopulta) toimittu asiantuntijoina ja kirjoitettu säännöllisesti Helsingin Sanomiin *Kieli-ikkuna-palstaa* (1996–).

Suunnittelua tukemaan ja toimintaa ohjaamaan Kotuksessa on laadittu ohjelmia: *tutkimuspoliittinen ohjelma* (1990, 1996–2005, 2001), *tasa-arvosuunnitelma* (1996, uusin 2007), *henkilöstöpoliittinen ohjelma* (1996, 2001), *kielipoliittinen ohjelma* (1998, 2001), *ruotsin kielen käyttöalaa koskeva toimintaohjelma* Tänk om... (2003) ja työhyvinvoinnin toimintaohjelma (2006–2009)

Kotus on ollut vuonna 1994 mukana kansainvälisessä *fennistiikan arvioinnissa* (raportti 1999). Toisen kerran *ulkoinen arviointi* on tehty 1999.

